

ฮูปแต้มฝาผนัง : สื่อสร้างสรรค์ทางสังคมวัฒนธรรมอีสาน

Murals or Hoop Taem: Creative Media in E-saan Cultural Society

ธวัช ตราชู¹

Thawat Trachoo

¹ อาจารย์ประจำหลักสูตรประจำหลักสูตรศิลปศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา

Lecturer of Art Education Program, Faculty of Humanities and Social Sciences,

Nakhon Ratchasima Rajabhat University

ได้รับบทความ: 13 กันยายน 2565

ปรับปรุงแก้ไข: 18 กันยายน 2565

ตอบรับตีพิมพ์: 23 กันยายน 2565

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ เรียบเรียงความเป็นมา ความสำคัญ และบทบาทของฮูปแต้มฝาผนังหรือจิตรกรรมฝาผนังในอีสาน ในฐานะที่เป็นสื่อสร้างสรรค์ทางสังคมวัฒนธรรม โดยศึกษาจากตัวอย่างงานฮูปแต้มฝาผนังอีสานทั้งรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ที่ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นภาคอีสานตอนล่างเป็นหลัก ซึ่งจากการศึกษาพบว่างานฮูปแต้มฝาผนังอีสานมีปรากฏร่องรอยมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ไกล่เรียงมาจนถึงยุคประวัติศาสตร์ชาติไทย และยุคปัจจุบันตามลำดับ งานฮูปแต้มฝาผนังส่วนใหญ่ถูกสร้างขึ้นเพื่อสนองความเชื่อถือศรัทธา เพื่อเป็นพุทธบูชา เป็นสื่อการเรียนรู้ให้กับชุมชน และยังใช้เป็นเครื่องตกแต่งพุทธศาสนสถานให้เกิดความสวยงาม นำศรัทธาเลื่อมใส โดยมีรูปแบบและเนื้อหาที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนอีสานในแต่ละยุคสมัย ตลอดจนอิทธิพลจากพื้นที่ใกล้เคียง บ่งบอกลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมและวิถีการดำเนินชีวิตของคน

ในท้องถิ่นได้อย่างหลากหลาย เป็นงานศิลปกรรมที่ทรงคุณค่า สมควรแก่การอนุรักษ์ ส่งเสริมพัฒนาให้เป็นสมบัติคู่กับชุมชน เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพุทธศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิธีการดำเนินชีวิต ตลอดจนสังคมวัฒนธรรมทุก ๆ ด้านของชาวอีสาน

คำสำคัญ : ฮูปแต้มฝาผนัง, จิตรกรรมฝาผนัง, สื่อสร้างสรรค์, สังคมวัฒนธรรมอีสาน

Abstract

This academic article aims to analysis compose the background, the important and the role of murals or Hoop Tam in E-san. As a creative social and cultural media, by studying from the examples of old and new E-san murals that mainly found in the Southern E-san. The study found murals in E-san have been appeared since the prehistoric period then in sequence until the Thai history time and the present time respectively. Most of the murals were painted to serve the faith, to be Buddhist worships, to be learning materials for communities, and to use for decorating Buddhist places of worship that make more faith and beautiful. The styles and contents reflect in the identity of E-san community in each period of time. As well as influences from neighboring areas that indicates a variety of social, cultural and lifestyle characteristics of the local people. They are valuable fine arts, worthy for conserving, encouraging, and developing them to become treasures community. Moreover, it could be learning resources about Buddhism, tradition, lifestyle that include every aspect of society and culture of E-san people.

Keywords: Murals, Hoop Taem, Creative Media, E-saan Cultural Society

บทนำ

ภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่มีประวัติศาสตร์สืบทอดมาอย่างยาวนานหลายพันปี บางยุคสมัยเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียง เช่น อาณาจักรศรีโคตรบูรณ อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรขอมโบราณ และอาณาจักรอยุธยา ทำให้ได้รับอิทธิพลทางด้านศิลปกรรมมาจากอาณาจักรดังกล่าวข้างต้น จวบจนเมื่อประมาณสองร้อยกว่าปีที่ผ่านมามีภูมิภาคอีสานได้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงทางด้านประวัติศาสตร์ การเมือง การปกครอง ตลอดจนด้านศิลปกรรมกับอาณาจักรสยาม ทำให้เกิดการผสมผสานหลอมรวมรูปแบบงานศิลปกรรมระหว่างกันมากยิ่งขึ้น มีความหลากหลายทางด้านงานศิลปกรรม โดยเฉพาะในส่วนของงาน “ฮูปแต้มฝาผนัง” ซึ่งเนื้อหาสาระละเอียดในบทความนี้ผู้เขียนได้นำเสนอภาพรวมของตัวอย่างงานฮูปแต้มฝาผนังอีสานทั้งรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ ที่มีร่องรอยหลักฐานปรากฏและมีพัฒนาการสืบเนื่องมาอย่างยาวนานตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ภาพเขียนสีที่ผาแต้มอำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดอุบลราชธานี ภาพเขียนสีที่เขาค้อ จังหวัดชัยภูมิ อำเภอสว่าง จังหวัดนครราชสีมา จวบจนถึงยุคสมัยที่พระพุทธศาสนาได้ถูกเผยแผ่เข้ามาในภูมิภาคนี้จนกระทั่งถึงยุคประวัติศาสตร์ชาติไทย งานฮูปแต้มฝาผนังก็ยังคงปรากฏให้เห็นการสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่อง โดยปรับเปลี่ยนจากลักษณะที่เรียบง่ายมาเป็นความสลับซับซ้อนด้วยรูปแบบ เนื้อหา และวิธีการที่หลากหลาย

พุทธศาสนากับสังคมชาวอีสาน

ภูมิภาคอีสานถือเป็นแหล่งสะสมศิลปวัฒนธรรมมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีร่องรอยหลักฐานโบราณคดีทางพุทธศาสนาปรากฏมาตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 12-16 (ร่วมสมัยทวารวดี) เช่น เสาหินขนาดใหญ่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ กระจายอยู่ทั่วไปทั้งแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช ซึ่งจากหลักฐานที่ปรากฏพบว่าภาคอีสานเคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรล้านช้าง พระมหากษัตริย์ในยุคนั้นก็ได้ทรงใช้กุศโลบายในการปกครองประชาชนโดยใช้กระบวนการสื่อสารทางพุทธศาสนาเป็นแกนนำควบคุม

ความประเพณีของประชาชน ควบคุมจริยธรรมของผู้คนในสังคม ทำให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุข สถาบันศาสนาและพระเถระมีส่วนช่วยเหลือตราบทบัญญัติอันเป็นสัญญาประชาคมให้สถาบันพระมหากษัตริย์ประกาศใช้ทั่วพระราชอาณาจักร ศิลปกรรมที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากพุทธศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญต่อสังคมวัฒนธรรมของชาวอีสานมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน เป็นสาธารณะสมบัติที่สังคมให้การยอมรับนับถือ โดยมีกิจปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับศาสนาที่ก่อให้เกิดงานศิลปกรรมตามมาหลายกิจกรรม มีการพัฒนาสร้างสรรค์ปรุงแต่งถาวรวัตถุภายในวัดด้วยศิลปกรรมที่หลากหลายรูปแบบ มีประเพณีการทำบุญตามโอกาสสำคัญต่าง ๆ มีการทำบุญบริจาคทรัพย์เงินเพื่อสร้างอาคารพุทธศิลป์ เช่น โบสถ์หรือสิม ศาลาการเปรียญหรือหอแจก กุฏิ พระธาตุเจดีย์ มีการตกแต่งถาวรวัตถุด้วยลวดลายปูนปั้น ตลอดจนการแต้มสีบนผนังตกแต่งศาสนสถานทั้งภายนอกและภายในอีกด้วย (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2555: 312)

วรรณกรรมท้องถิ่นและพุทธศาสนาคือที่มาของฮูปแต้มฝาผนังอีสาน

ฮูปแต้มฝาผนัง เป็นภูมิปัญญาชาวอีสานมาตั้งแต่สมัยโบราณที่ได้เขียนขึ้นตามผนังทั้งด้านนอกและด้านในของสิมหรือโบสถ์วิหาร กุฏิ และศาลาการเปรียญของวัด เรื่องราวส่วนหนึ่งได้มาจากวรรณกรรมทรงคุณค่าของสังคม เช่น วรรณกรรมสังข์สินไชยปาจิตตोरพิม และพระลักพระลาม ถือเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่สร้างแรงบันดาลใจให้ช่างแต้มใช้สร้างงานศิลปกรรมฝาผนังไว้ตามวัดต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (พระมหาอำพล บุคตสาร, 2546: 7) ฮูปแต้มฝาผนังเหล่านี้ถูกนำมาสื่อสารเป็นเครื่องหมายแสดงให้เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาในพุทธศาสนา สะท้อนความเป็นไปในทางสังคม วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาของผู้คนได้อย่างกลมกลืน มีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวอีสานในหลายแง่มุม โดยมีเรื่องราวที่ปรากฏในงานฮูปแต้มหลายประเภท อาทิ พุทธชาดก พุทธประวัติ พระโพธิสัตว์ การบำเพ็ญตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ไตรภูมิ โดยมากเป็นภาพเรื่องราวเกี่ยวกับการเผยแพร่สืบทอดพระพุทธศาสนา พร้อมสอดแทรก

คติความเชื่อ ภาพนรก-สวรรค์ วรรณกรรมท้องถิ่นวิถีชีวิต วัฒนธรรมความเป็นอยู่ การแต่งกายและสภาพบ้านเรือนของผู้คนในแต่ละยุคสมัย (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2555: 90) มีเนื้อหาสอนคตินิยมทางพุทธศาสนาโดยตรง สอนให้คนทำดีละเว้นความชั่ว โน้มน้าวจิตใจของผู้ชมให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพุทธศาสนา ตระหนักในคุณงามความดี ศิลปินจึงต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้หรือสนใจเรื่องราวของวรรณกรรมท้องถิ่นและเรื่องราวของพุทธศาสนา นอกจากนี้ผู้ขับแต้มฝาผนังอีสานโบราณยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของสังคมท้องถิ่นอีสานที่แตกต่างจากภูมิภาคอื่น กล่าวคือมีลักษณะที่เรียบง่าย สื่อสารตรงไปตรงมา มีการเขียนอักขระประกอบภาพ เขียนทั้งภายในและภายนอกศาสนสถาน มีเรื่องราวสะท้อนชีวิตความเป็นอยู่สภาพสังคมเศรษฐกิจของผู้คนในยุคนั้น ๆ โดยเน้นการจัดวางภาพแบบเล่าเรื่องต่อเนื่องไปตามผนังระหว่างช่องหน้าต่าง รอบอุโบสถวิหารหรือศาลาการเปรียญ ซึ่งผนังด้านหน้าพระประธานส่วนมากนิยมเขียนภาพพุทธประวัติตอนมารผจญ ส่วนผนังด้านหลังพระประธานเขียนภาพพุทธประวัติตอนเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บางแห่งเขียนภาพไตรภูมิโดยเขียนเป็นเรื่องราวต่อเนื่องครั้งในยุคหลัง ๆ จึงได้เริ่มมีการเขียนภาพโดยกำหนดกรอบหรือช่องเป็นตอน ๆ ไป กล่าวได้ว่า พุทธศาสนาและวรรณกรรมท้องถิ่นคือแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมฝาผนังของช่างแต้มอีสานมาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงยุคปัจจุบัน โดยอาจมีการสอดแทรกเรื่องราววิถีทางสังคมวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ของชาวอีสานเข้าไปในศิลปกรรมฝาผนังอีกด้วย

คุณค่าและประเภทของศิลปกรรมฝาผนังอีสาน

คุณค่าของงานศิลปกรรมฝาผนังอาจขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของการศึกษาในแต่ละกรณีซึ่งอาจแบ่งได้เป็นหลายมุมมอง เช่น การศึกษาแง่มุมศิลปะและความงามหรือลักษณะทางสุนทรียภาพ การศึกษาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในภาพ การสร้างบ้านแปงเมือง พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ วิถีชีวิตของผู้คนในสังคม จารีตประเพณีและสภาพแวดล้อมของผู้คน ตลอดจนสังคมวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัย ศิลปกรรมฝาผนัง

จึงมิได้เป็นเพียงภาพวาดที่สื่อเรื่องราวให้ผู้คนได้ร่วมรับรู้หรือเป็นการตกแต่ง ศาสนสถานให้เกิดความงดงามเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องบ่งชี้อดีต ปัจจุบันและอนาคตของสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ โดยสามารถจำแนกออกตามลักษณะงานหรือตามสกุลช่างได้ 2 ลักษณะ (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, 2560: 41-50) คือ 1) แบบพื้นบ้านลาวอีสาน และ 2) แบบจิตรกรรมไทยประเพณี ซึ่งในแบบนี้ยังแบ่งเป็นรูปแบบที่เขียนโดยช่างฝีมืออาชีพด้วยรูปแบบไทยประเพณีแบบลาวอีสาน และรูปแบบไทยประเพณีที่คัดลอกแทรกในบางส่วนของแบบพื้นบ้านลาวอีสาน ขณะนี้นักวิชาการรุ่นก่อนบางท่านได้แบ่งงานช่างแต้มฝาผนังอีสานออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ (ไพโรจน์ สโมสร, 2532: 38-39)

กลุ่มที่ 1 กลุ่มช่างพื้นบ้านแท้ ๆ หรือแบบอีสานประเพณี คือช่างที่ถ่ายทอดและฝึกฝนกันอยู่ในท้องถิ่น ลักษณะงานจึงเป็นศิลปะพื้นบ้านแท้ ๆ มีการแสดงออกที่เรียบง่ายไม่เคร่งครัดด้านความรู้ความเข้าใจทางศิลปะ ส่วนใหญ่ปรากฏในงานจิตรกรรมอีสานก่อน พ.ศ. 2500

ภาพที่ 1 อุโบสถเก่า (เดิม) วัดศรีสุภณ ตำบลคอนตะหนิน อำเภอบัวใหญ่
จังหวัดนครราชสีมา (ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

ภาพที่ 2 สิบแต้มฝานั่งร่นเก่า ที่อุโบสถเก่า (ลิม) วัดศรีสุภณ ตำบลดอนตะหนิน
(ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

กลุ่มที่ 2 กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมผสมล้านช้าง-กรุงเทพฯ กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นช่างแถบลุ่มน้ำโขง มีพระครูวิโรจน์รัตโนบลเป็นช่างใหญ่ของกลุ่ม ลักษณะภาพของกลุ่มนี้บางภาพได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมหลวงกรุงเทพฯ เช่น ภาพรามเกียรติ์ที่วัดหัวเวียงรังษี อำเภอดาตุพนม จังหวัดนครพนม (สันนิษฐานว่ามีมือหลวงชายอักษร) ภาพพุทธประวัติในสิมวัดโพธิ์คำบ้านน้ำก่ำอำเภอดาตุพนม จังหวัดนครพนม (ฝีมือนายลี) แต่หลาย ๆ ภาพก็แสดงลักษณะวัฒนธรรมล้านช้าง เช่น สิบแต้มที่วิหารวัดทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี (ฝีมือยาครูช่างเวียงจันทน์) สิบแต้มที่วิหารวัดโพธิ์ชัยนาฬิง อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย ช่างกลุ่มนี้นักวิชาการบางท่านเรียกว่ากลุ่มช่างแบบอีสานไทยประเพณี (บุรินทร์ เปล่งดีสกุล, 2554: 86) ช่างแต้มกลุ่มนี้จึงเป็นช่างแต้มท้องถิ่นที่สืบทอดวัฒนธรรมเดิมของตน ขณะเดียวกันก็ได้เรียนรู้รับถ่ายทอดลักษณะการเขียนภาพตามแบบอย่างของทางกรุงเทพฯ เอาไว้ด้วย มีทั้งสิบแต้มที่เขียนขึ้นก่อนและหลังปี พ.ศ. 2500 ช่างแต้มกลุ่มนี้นอกจากจะฝากฝีมือไว้ตามสิมแถบฝั่งขวาของลุ่มน้ำโขงแล้วบางคนก็ยังข้ามไปวาดภาพไว้ตามผนังสิมที่ฝั่งซ้าย (ลาว) ของแม่น้ำโขงอีกด้วย

ภาพที่ 3 ชูบแต้มฝานัง ที่วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
(ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

กลุ่มที่ 3 กลุ่มที่ได้อิทธิพลช่างหลวงกรุงเทพฯ หรือช่างแต้มแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ คือ ช่างที่เคยไปกรุงเทพฯ อาจเป็นช่างหลวงหรือช่างท้องถิ่นที่ได้รับการฝึกฝนจากช่างหลวงหรือเรียนรู้ศิลปะจากภาคกลาง ลักษณะภาพจึงเป็นลักษณะคล้ายกับภาพจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีนิยม ผสมผสานกับเนื้อหาสาระและเทคนิควิธีการของพื้นบ้าน มีทั้งกลุ่มที่เขียนก่อนปี พ.ศ. 2500 เช่น ช่างแต้มภาพวัดหน้าพระธาตุอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี และกลุ่มที่เขียนขึ้นหลังพ.ศ. 2500 กลุ่มนี้มีทั้งที่เขียนตามแนวภาพพิมพ์พุทธประวัติของ ส. ธรรมรักษ์ โดยกำหนดเป็นกรอบ และช่างที่ใช้แนวการเขียนแบบต่อเนื่องติดต่อกัน สามารถดูจากซ้ายไปขวาหรือล่างและบนได้ทั่วทั้งภาพ นิยมใช้สีน้ำอะคริลิกหรือสีน้ำพลาสติก (บุรินทร์ เปล่งดีสกุล, 2554: 85-86)

ภาพที่ 4 ชูบแต้มฝาผนังรูน้เก่าสกุลช่างหลวง ที่อุโบสถวัดหน้าพระธาตุ ตำบลตะคุ
อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา (ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

ชูบแต้มฝาผนัง : สื่อสร้างสรรค์ที่สะท้อนสังคมวัฒนธรรมของชาวอีสาน

ชูบแต้มฝาผนังอีสานในสมัยโบราณเขียนขึ้นเนื่องจากความศรัทธาอันแรงกล้าของช่างท้องถิ่นที่มีต่อพุทธศาสนา เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาหรือสำหรับการใช้ในการอธิบยสั่งสอน เรียนรู้พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นการตกแต่งศาสนสถานให้เกิดความสวยงาม ลักษณะเด่นของชูบแต้มฝาผนังอีสานคือการพรรณนาความเป็นรูปลักษณ์ด้วยตัวอักษรในท้องถิ่นหรือร่วมกับภูมิภาคใกล้เคียงแทรกประกอบในรูปภาพ เช่น อักษรธรรม อักษรไทน้อย อักษรไทยรัตนโกสินทร์ ซึ่งจะช่วยส่งเสริมการเรียนรู้และสื่อสารให้มีการรับรู้เป็นอย่างดีตามสติปัญญาของผู้สนใจ (พิทักษ์ น้อยวงศ์คลัง, 2541: 102-103) นอกจากนี้ยังสะท้อนความเชื่อถือศรัทธา สภาพสังคมวัฒนธรรมของผู้คนในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ตัวอย่างเช่น งานชูบแต้มที่ผนังสิมวัดบ้านยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ที่แสดงภาพผู้หญิงนั่งขึ้นด้วยลวดลายสีเส้นแบบไทลาวงานชูบแต้มที่วัดป่าเรไร อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม วัดหน้าพระธาตุ อำเภอปักธงชัย วัดทุ่งศรีเมือง

จังหวัดอุบลราชธานี ก็มีปรากฏภาพคนเป่าแคน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมการแสดง
ของผู้คนในกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว และเป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นว่างานหัตถ์ผ้าฝ้ายที่ถูก
สร้างขึ้นในสังคมใดส่วนใหญ่มักก็แสดงให้เห็นถึงสภาพความเป็นไปของสังคมวัฒนธรรม
นั้น ๆ เป็นอัตลักษณ์ของสังคม เป็นสมบัติทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนในแต่ละสังคม
โดยช่างแต้มนิยมสอดแทรกภาพความเป็นอยู่ วัฒนธรรมสังคมตามประสบการณ์ที่เคยพบ
เห็น ทั้งความหมายตรงและความหมายแฝงไว้ ทั้งที่เป็นการเสริมเรื่องหลักให้สมบูรณ์
และเป็นเรื่องที่แยกจากเรื่องหลัก โดยสามารถแยกประเด็นสาระปลีกย่อยในการนำเสนอคือ
1) อาชีพชาวบ้าน ได้แก่ การทำนา การจับปลา การล่าสัตว์ และการค้าขาย 2) ประเพณี
และพิธีกรรม ได้แก่ ประเพณีการเกิด ประเพณีการเผาศพ ประเพณีการลงช่วง ประเพณี
ฮอดสง และพิธีรักษาโรค 3) การละเล่น 4) เครื่องดนตรี มหรรพ 5) การแต่งกาย 6) การใช้
ตัวอักษรกำกับภาพ (มนัส จอมปรี และคณะ, 2562: 114)

ปัจจุบันท้องถิ่นภาคอีสาน รวมทั้งภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยยังคงมี
การเขียนหัตถ์ผ้าฝ้ายกันอย่างต่อเนื่องและมีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้น โดยมีช่างสมัยใหม่
เกิดขึ้นมากมาย ทั้งช่างในท้องถิ่นที่ฝึกฝนทักษะฝีมือด้วยตัวเอง ช่างที่ผ่านการศึกษา
เรียนรู้มาจากสถาบันการศึกษาทางด้านศิลปะ ทำให้งานหัตถ์ผ้าฝ้ายในท้องถิ่นภาคอีสาน
มีความหลากหลายไปตามความถนัดของช่างและผู้มีบารมีในชุมชน เช่น เจ้าอาวาสวัด
มีรายละเอียดเนื้อหาที่เกิดจากการผสมผสานที่หลากหลายเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมสังคม
ของท้องถิ่นอีสาน อาทิ ธรรมเนียมประเพณีตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ ประเพณีบุญบั้งไฟ
บุญสงกรานต์ บุญผะเหวด บุญกฐิน การดำรงชีพ การเกี่ยวพาราสี การแสดงและ
การละเล่น สะท้อนลักษณะทางเศรษฐกิจ การศึกษา การปกครอง สภาพบ้านเมือง
ตลอดจนความเชื่อความศรัทธา นอกจากนี้ยังบ่งบอกให้ทราบถึงอิทธิพลทางด้าน
ศิลปกรรม สังคมวัฒนธรรมที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากภูมิภาคใกล้เคียงและ
นานาชาติประเทศอีกด้วย

「 172 」

Vol. 7 No.1, January – June 2023

วัดหลายแห่งในปัจจุบันจึงเป็นทั้งสถานที่ปฏิบัติศาสนกิจ เป็นแหล่งท่องเที่ยว และแหล่งศึกษาเรียนรู้ที่ผู้คนนิยมแวะเวียนเข้าไปเยี่ยมชมอยู่เสมอ กล่าวเฉพาะบางพื้นที่ ในเขตอีสานตอนล่าง ที่มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ทั้งรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ก็มีปรากฏให้เห็นอยู่มากมาย ตัวอย่างเช่น อุโบสถวัดบ้านนาควาย อำเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี ที่อุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง อำเภอเมืองฯ อุโบสถวัดบ้านนาควาย อำเภอมืองฯ หอแจกวัดศรีนวล แสงสว่างอารมณ์ (บ้านชีทวน) อำเภอมืองฯ ซึ่งมีธรรมาสถาปัตยกรรมและอุโบสถวัดบ้านนาควายแบบญวนตกแต่ง ส่วนอุโบสถวัดบ้านนาควายใหม่ก็มีปรากฏอยู่มากมายในวัดหลายแห่ง เช่น อุโบสถวัดศรีประจักษ์ อำเภอมืองฯ เขียนโดยช่างสมเกียรติ ศรีพรหม เป็นเรื่องราวทางพุทธประวัติ พระเจ้าสิบชาติ มารผจญ พระพุทธรูปปางต่าง ๆ และภาพประเพณีที่สำคัญของเมืองอุบล เช่น ภาพประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา ภาพประเพณีการลอยกระทง อุโบสถวัดบ้านนาควายได้ อำเภอมืองฯ เขียนโดยช่างมงคล ก็เป็นตัวอย่างงานอุโบสถวัดบ้านนาควายใหม่ที่มีรูปแบบแนวอีสานประยุกต์ที่สวยงาม เล่าเรื่องราวทางพุทธประวัติและสอดแทรกอัตลักษณ์วิถีชีวิตของคนในสังคม อุโบสถวัดบ้านนาควายและตามช่องระเบียงกำแพงวัดทุ่งเกษม อำเภอมืองฯ มีอุโบสถวัดบ้านนาควายอุบลราชธานีที่อยู่นับร้อยภาพ ประชาชนทั่วไปสามารถเดินชมได้ตามอัธยาศัย และยังใช้เป็นสถานที่พักผ่อน ฝึกปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชนในชุมชน ถือเป็นงานอุโบสถวัดบ้านนาควายที่ใกล้ชิดกับชุมชน ชุมชนมีส่วนร่วมในการรับรู้สื่อสารและทำความเข้าใจ อุโบสถวัดบ้านนาควายเรื่องเวสสันดรที่ศาลาการเปรียญวัดบ้านนาควาย อำเภอมืองฯ จังหวัดอุบลราชธานีที่มีการแบ่งภาพออกเป็นช่อง ๆ ให้ง่ายต่อการชมภาพ และอยู่ในพุทธศาสนสถานใกล้ชิดกับผู้คนเช่นกัน คืออยู่ภายในศาลาการเปรียญที่ชาวบ้านใช้ประกอบศาสนกิจและทำบุญตามประเพณี ซึ่งเขียนโดยช่างเรย์ สุขุติยาและคณะ นอกจากนี้ยังมีงานอุโบสถวัดบ้านนาควายที่ร่วมสมัยที่น่าสนใจอีกหลายแห่งในเขตอีสานตอนล่าง เช่น จิตรกรรมฝาผนังที่วัดบูรพา ศาลหลักเมือง และวัดจำปา ในเขตเทศบาลเมืองฯ จังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น

ภาพที่ 7 อุบตัมผาผนังรุ่มใหม่ ศาลาการเปรียญวัดบ้านคำหว่า อำเภอดาลุสม
จังหวัดอุบลราชธานี (ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

ภาพที่ 8 อุบตัมผาผนังรุ่มเก่าที่วัดท่าเรือ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์
(ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

(ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

ภาพที่ 10 ชูบแต้มผาผนังรุ่นใหม่ที่วัดศรีประดู่ อำเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี
 (ที่มา : ผู้เขียน, 2565)

การแสดงออกในทางเนื้อหาสาระของงานชูบแต้มผาผนังอีสานประกอบไปด้วย ส่วนที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรม ความดีงามของมนุษย์ ที่ต้องการสื่อสารไปยังผู้ชม เพื่อเป็นต้นแบบของสังคมที่ดีงาม ด้วยภาพเกี่ยวกับความประพฤติ ศีลธรรมการปฏิบัติธรรม ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ผลของการทำบุญ บาปบุญคุณโทษ แนวคิดดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐาน ความเชื่อที่ช่างแต้มพยายามสะท้อนปรัชญา รูปแบบ กรรมวิธี การดำเนินชีวิตตามแม่บท แห่งพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด เรื่องที่เป็นนิทานประโลมโลกหรือวรรณกรรมท้องถิ่น เช่น สิ้นไซ พระลักพระลาม กาละเกด ปาจิตต์อรพิมพ์ สุริวงศ์ จันทโครพ เป็นต้น เรื่องเล่าของ ท้องถิ่นนี้จะบอกได้ว่าชาวบ้านย่านนั้นนิยมชมชอบนิทานเรื่องใด นอกจากนี้ยังมีเรื่องราว ที่แสดงถึงวิถีชีวิตชาวบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะแทรกอยู่ในเรื่องหลัก 2 ลักษณะคือ รูปที่เขียน ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องหลัก เช่น รูปการละเล่นพื้นบ้าน รูปชายหญิงกอดกัน ส่วนอีกลักษณะ หนึ่ง คือเป็นภาพสะท้อนชีวิตชาวบ้านโดยอ้อม สอดแทรกสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นและ การรับรู้ของตนลงไป เช่น รูปนางมัทรีนั่งขึ้นสายล่องหาบตะกร้าไปหาผลไม้ ภาพอาศรม พระเวสสันดรเป็นเหือนแบบอีสาน ภาพบ้านซุงเป็นตูปแบบท้องถิ่นอีสาน เป็นต้น (สมาลี เอกชนนิยม, 2546: 45)

งานอุบตัมผาผนังในพุทธศาสนสถานจึงเป็นผลผลิตของสังคม เป็นผลงานที่เกิดจากความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มคนจำนวนมากที่มีวิวัฒนาการสืบเนื่องมาอย่างยาวนาน บ่งบอกถึงพลังแห่งการสร้างสรรค์ทางความคิด ความเชื่อและอัตลักษณ์ของเผ่าพันธุ์ เป็นเครื่องเตือนสติให้นึกถึงแต่ความดีงาม ช่วยจรรโลงจิตใจมนุษย์ให้พบแต่ความสุข สามารถดำรงความเป็นสังคมที่มีแต่ความเจริญงอกงามได้อย่างมั่นคง เมื่อสังคมชาวอีสาน มีการนับถือพุทธศาสนา ก็ได้มีการสืบทอดตำนานและหลักปรัชญา คำสอนทางพุทธศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ รวมทั้งการเขียนอุบตัมผาผนังในพุทธศาสนสถาน ทั้งที่เป็นลักษณะแบบพื้นบ้านลาวอีสาน แบบอิทธิพลล้านช้างผสมรัตนโกสินทร์ และแบบอิทธิพลช่างหลวงจากกรุงเทพฯ โดยมีเนื้อหาเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นหลัก สอดแทรกวรรณกรรมท้องถิ่น วิถีชีวิตสังคมวัฒนธรรมของชาวอีสาน เป็นการบันทึกประวัติศาสตร์ของชุมชนผ่านลวดลายและสีสัน สะท้อนภูมิปัญญาและคุณค่าทางสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ ไว้ได้อย่างรอบด้าน โดยเฉพาะในพื้นที่เขตอีสานตอนล่างถือเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญโดดเด่นทางด้านสังคมวัฒนธรรม มีเอกลักษณ์ทางสังคมที่น่าสนใจหลายประการคือมีสถานที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดกับประเทศเพื่อนบ้านทั้งลาวและกัมพูชา รวมทั้งจังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดบุรีรัมย์ที่มีพื้นที่ใกล้ชิดกับอารยธรรมแบบภาคกลางของไทย สิ่งเหล่านี้ย่อมสะท้อนผ่านอุบตัมผาผนังบางแห่ง วัดหลายแห่งจึงมีฐานะเป็นทั้งสถานที่ปฏิบัติศาสนกิจ เป็นปูชนียสถานสำคัญที่ผู้คนนิยมไปเยี่ยมชมหรือศึกษาเรียนรู้ เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างสภาพทางสังคมเศรษฐกิจ เป็นแหล่งเรียนรู้อิทธิพลทางสังคมวัฒนธรรมของภูมิภาคใกล้เคียง และเป็นแหล่งเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมของชุมชนให้เป็นที่รู้จักในสังคมอื่น ๆ อีกด้วย

อย่างไรก็ตามสังคมไทยในสมัยปัจจุบันก็มิได้ให้ความสำคัญกับงานอุบตัมผาผนังเท่าที่ควร งานอุบตัมผาผนังยังคงเป็นงานศิลปะที่เขียนขึ้นตามศักราชของช่าง หรือผู้มีอำนาจบารมีในแต่ละพื้นที่ โดยยังไม่มีหน่วยงานใดเข้ามากำหนดมาตรฐานคุณภาพกันอย่างจริงจัง เมื่อเขียนเสร็จก็รอวันชำรุดผุพังไปตามกาลเวลา ขาดการเหลียวแลเอาใจใส่จากผู้เกี่ยวข้องในทุกระดับ ทั้งในด้านงบประมาณ การสร้างสรรค์ การบำรุงรักษา ตลอดจน

การประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งในฐานะของแหล่งเรียนรู้ แหล่งท่องเที่ยว หรือแม้แต่การนำมาเป็นเครื่องมือในการพัฒนา เศรษฐกิจสังคมให้กับชุมชน เพราะโดยเนื้อแท้แล้วงานซูบแต้มฝาผนังในแต่ละแห่ง คือเครื่องแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ความเป็นอยู่ในแต่ละสังคมวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของช่างแต้มแต่ละคนแต่ละสกุลช่างในแต่ละภูมิภาคที่บรรจง สร้างสรรค์ผ่านการขีดเขียน การเลือกสีสันทันรูปแบบ การจัดองค์ประกอบของภาพ โดยอาจมี เนื้อหาสาระที่ใกล้ชิดกับผู้คนในแต่ละสังคมสิ่งแวดล้อมนั่นเอง ฉะนั้นผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย จึงควรให้ความสำคัญในทุกขั้นตอนของกระบวนการสร้างสรรค์งานซูบแต้มฝาผนัง นับตั้งแต่การวางแผนดำเนินการ การจัดหาแหล่งทุน การกำหนดเรื่องราวในซูบแต้มที่จะเป็น ประโยชน์ต่อชุมชน การจัดหาศิลปินหรือช่างแต้มที่มีทักษะฝีมือเป็นที่ยอมรับ การดำเนินการ ขีดเขียนภาพ การบำรุงรักษา ตลอดจนการนำไปพัฒนาหรือประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ ต่อสังคมชุมชนในรูปแบบอื่น ๆ ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- บุรินทร์ เปล่งดีสกุล. (2554). พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน : กรณีศึกษาจังหวัด ขอนแก่น มหาสารคามและร้อยเอ็ด. *วารสารศิลปกรรมมหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 3(1), 85-86.
- พระมหาอำพล บุตดาสาร. (2546). *การศึกษาวិเคราะห์พุทธปรัชญาและพุทธศิลป์จาก ภาพจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องบาลีชาดก วัดเครือวัลย์วรวิหาร* [วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทที่ไม่มีการตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พิทักษ์ น้อยวงศ์คลัง. (2541). *ศิลปกรรมท้องถิ่นมหาสารคาม*. คณะมนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ไพโรจน์ สโมสร. (2532). *จิตรกรรมฝาผนังอีสาน*. อมรินทร์พริ้นติ้ง.

มนัส จอมปฐ. (2562). *อุปแต้มอีสาน : การวิเคราะห์รูปและความหมายจากภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่การตกแต่งพื้นที่ผาผนังสมัยอีสาน* [ดุชนินพนธ์ที่ไม่มีการตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยบูรพา.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. (2555). *ศิลปะกับสังคมไทย*.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

มูลนิธิสมาคมสตรีอุดมศึกษาแห่งประเทศไทย. (2555, 20 พฤศจิกายน). *นัยภาพประวัติศาสตร์สามัญชนบนผนัง*. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.

<http://thai.culture.go.th/murals>.

ศุภชัย สิงห์บุญ. (2560). *จิตรกรรมผาผนังพุทธอุโบสถอีสานในบริบทสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นสมัยประเทศสยาม*. *วารสารนวัตกรรมสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 5(2), 41-50.

สุมาลี เอกชนนิยม. (2546). *ศิลปะจินตทัศน์ : กรณีศึกษาจิตรกรรมผาผนังพื้นบ้านอีสานสิมวัดโพธาราและวัดป่าเรไร* [ปริญญาานิพนธ์ที่ไม่มีการตีพิมพ์].
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.

Author

Mr. Thawat Trachoo

Lecturer of Art Education Program,

Faculty of Humanities and Social Sciences,

Nakhon Ratchasima Rajabhat University, 340 Suranarai Rd.,

Nai-mueang Sub-district, Mueang District, Nakhon Ratchasima

Province 30000

Tel: 08-1790-7071 Email: trachoo_50@hotmail.com